FEHÉR PESTIS

Bár nem kétséges, hogy a demográfiai probléma lényege még hosszú időn át a fejlődő világ jelenleg közel 3,2 milliárd főnyi népességének a kedvezőnél jóval gyorsabb iramú, súlyos gondokat és feszültségeket támasztó gyarapodása marad, van a népesedési kérdésnek egy másik arculata is, amellyel – mint általában ismeretes – az iparilag fejlett országok több mint egymilliárd főnyi népességének többsége kényszerül már jó néhány év óta szembenézni.

Alfréd Sauvy írta volt egyszer, hogy egy fejlett ipari országban a népesség nyers számának önmagában véve tulajdonképpen nincs is jelentősége. Zavarokat *legfeljebb* a népesség *előnytelen kormegoszlása* és a *változások mértéke* okozhat.[1] Igaza van-e a francia demográfia nagy öregének a népesség számát illetően? Pozitív értelemben igazsága aligha vitatható: az ipari országokban ez idáig sohasem okozott még megoldhatatlan gondot a népesség nagy száma és viszonylag gyors gyarapodása; ami ellenben a fogyó népességet illeti – és Sauvy kétségtelenül erre gondolt –, erről már csak azért is nehéz véleményt mondani, mert mindmáig, szerencsére egyetlen iparilag fejlett állam sem kényszerült még szembenézni a népességszám tényleges (és nagyobb méretű) fogyásának gyakorlati problémájával. Újabban azonban a *szinte* zérussal egyenlő növekedés vagy az egyelőre még csekély méretű fogyás már sokfelé tényvalóság, távlatilag pedig mintegy másfél tucatnyi országot és számlálhatatlan országrészt, területet, népcsoportot, kisebb nagyobb etnikai közösséget fenyeget egyre határozottabban a népességapadás veszélye.

Mit is értünk pontosan ezen a *távlati* veszélyen? Valamely népesség egyszerű utánpótlásához – mint tudjuk – az szükséges, hogy

minden 100 családra* átlagosan legkevesebb 214 gyermek essék, vagy pontosabban, hogy minden nő termékeny kora kezdetétől annak lezárulásáig átlagban legkevesebb egy, a termékeny kort ugyancsak megérő leánygyermeket hozzon világra. Számos európai országban a születések évi nyers arányszáma az elmúlt esztendőkben – ismeretesen – 11 és 15 ezrelék között mozgott, a halálozásoké nem haladta meg a 9–10 ezreléket, az évről évre kimutatható *tényleges* létszámnövekedés tehát 0,2–0,5 százalékos volt. Ha azonban az említett országokban a fenti feltétel nem teljesül – ha a családonkénti átlagos gyermekszám csak kettő vagy annál is kevesebb –, akkor jóllehet az egymást váltó korosztályok eltérő nagysága és az esetleg még hosszabbodó élettartam – a korösszetételben felhalmozott energia – akár egy-két emberöltőn át is elleplezheti az apadás fenyegető veszélyét, hosszabb távon az érintett népesség kérlelhetetlenül elöregszik, és előbb csak lassan, majd egyre rohamosabb ütemben fogyni kezd.

A távlati népességelöregedés és népességapadás olyan új problémákat vethet fel, melyeknek valóságos súlyát és hatóerejét ma még jóformán fel sem tudjuk mérni. Aligha van okunk kételkedni abban, hogy az eljövő évtizedekben újabb jelentős eredmények születhetnek a szívbetegségek és az idős kori érelmeszesedés, a rák és a velünk született, örökletes rendellenességek elleni küzdelemben; ez a várható élettartam további – talán jelentős – meghosszabbodását vonhatja maga után, A hosszú élet az emberiség egyik ősrégi, évezredeken át dédelgetett ábrándja volt. Ma az iparilag fejlett szocialista és tőkés országokban egyaránt szinte-valóság: a születéskor várható átlagos életkor csaknem

* *Családon* minden ilyen esetben *egy nőt* és gyermekeit értem, függetlenül attól, hogy a családhoz tartozik-e férfi vagy sem.

mindenütt eléri, sok helyütt meg is haladja a 70 esztendőt. De mivé lesz a megvalósult álom, ha a várható életkort sikerül teszem azt 80 vagy akár 90 évre is megnyújtani, ellenben a 100 családra jutó átlagos gyermekszám – mint sok helyt az elmúlt 8–10 esztendőben – továbbra is 140 és 190 között váltakozik vagy még alacsonyabbra süllyed, és a nyugdíjra, társadalmi gondozásra szoruló öregek száma nemsokára talán többszörösen is meghaladja a serdülőkorúakét? S hogyan gondoskodhat munkában megrokkant nyugdíjasainak egyre növekvő táboráról egy olyan társadalom, amelyben a munkából visszavonuók pótlására nem áll majd egy nap feleannyi vagy talán negyedannyi fiatal sem rendelkezésre?

Aligha szorul bizonyításra, hogy az ilyen állapot – rövid ideig tartó, inkább látszólagos, mint valóságos jólét és kényelem után – elviselhetetlenül súlyos terheket róna a munkaképes 20–60 (vagy 65) évesek vállára, és a növekvő terhek – melyeket egy számarányban egyre zsugorodó rétegnek kellene viselnie – bomlasztóan hatnának a veszélyeztetett társadalmak gazdasági struktúráira, kerékkötői lennének kultúrája fejlődésének, megkérdőjeleznék azt az egész erkölcsi hierarchiát, jogi- és eszmerendszert, melyet az iparilag fejlett társadalmak az elmúlt évszázadokban és különösen az utóbbi néhány évtizedben magukénak vallottak.

Nem kell különös jóstehetség annak előrelátásához sem, hogy az érintett népcsoportokat, etnikumokat végül is részleges vagy teljes pusztulás veszélye fenyegetné.

Nem ritkák azok a társadalmak, amelyek még a közelmúltban is óriási – többé-kevésbé önkéntes – áldozatot hoztak *jövőjük* érdekében. De elképzelhető-e vajon olyan társadalom, amely ennél is nagyobb áldozatra volna kapható pusztán *múltja iránti tiszteletből?* E kér-

désre közvetett, ám korántsem kitérő formában az a névtelen demográfus vagy publicista válaszolt, aki a népesség elöregedését és számbeli apadását a XIV. században pusztító és az európai gazdasági életet és kultúrát évszázadokkal visszavető nagy pestisjárvány analógiájára fehér pestisnek nevezte el.

EGYIDEJŰSÉG ÉS SOKFÉLESÉG

A XIX. század demográfiai gyorsulása – mint általában ismeretes – a gyarapodás új jellegzetességét állította előtérbe: az egyenlőtlen növekedését, melyet bízvást népesedési versenyfutásnak is nevezhetnénk. Nem mintha azelőtt szükségszerűen azonos ütemben gyarapodott volna a világ valamennyi országának, térségének népessége. Történelmük során háborús dúlások, járványok számtalanszor megtizedelték a különböző területek lakosait; de a gyakori hanyatlásokat megelőző és követő időszakokban mind a születések, mind a halálozások átlagos gyakorisága – ritka kivételektől eltekintve – nagyjából azonos és változatlanul magas értékű maradt; a kettő közötti csekély rés csak igen lassú gyarapodást biztosított. Ezért, ha eltekintünk a népvándorlásoktól és a különböző korokban és térségekben igen különböző okokból végbement kényszerű vagy önkéntes településektől, lényeges nagyságrendi különbségek az egyes térségek, országok vagy etnikumok között csak hosszú évszázadok, sőt évezredek fejlődése eredményeként támadhattak. Ez a helyzet a múlt század elejétől kezdve gyökeresen megváltozott. Jól példázza ezt Franciaország demográfiai fejlődése. A gallok országának szapora népe már a népvándorlás korában (de minden bizonnyal már Caesar idejében is) többszörösen meghaladta akár a brit szigetország vagy a későbbi német fejedelemségek, akár annak a sík-

ságnak a népességszámát is, ahol az újabb korban az orosz cárok alapították meg birodalmukat. A lassú kiegyenlítődéshez egy évezred sem volt elegendő. Az 1815. évi Bécsi Kongresszus idején még mindig mintegy 30 millió franciát számláltak nem egészen 20 millió brittel, 25 millió némettel és legfeljebb 45 millió orosz *honossal* szemben. A következő 85 esztendőben Nagy-Britannia (sokmillió főnyi kivándorlási vesztesége ellenére) kiegyenlítette a különbözetet, Németország lakossága pedig már több mint 40 százalékkal, Oroszországé két és félszerésen meghaladta Franciaországét.[2] Mindez a születésszámban és halandóságban bekövetkezett igen lényeges eltolódásokat, a népesedési átmenet egyes szakaszai közötti *fáziskülönbségek*et tükrözte.

Mit is jelent voltaképpen a fáziskülönbség? A népesedési átmenet első szakaszát a változatlanul magas (néhol éppenséggel emelkedő) születésszámmal szemben a halandóság csökkenése és a gyors gyarapodás jellemzi; a második szakaszban a születésszám – mint ismeretes – mérséklődni kezd, de minthogy a halandóság, még mindig apad, a gyarapodás továbbra is jelentékeny. Az utolsó szakaszban a két mutató – elméletben – hozzávetőleg ismét kiegyenlíti egymást, de természetesen a tranzíció beköszöntése előtti értékeknél sokkal alacsonyabb szinten.

A tapasztalat egyértelműen azt bizonyítja, hogy az ősi, patriarkális életmódról a modern ipari életformára való fokozatos áttérés során előbb-utóbb minden népcsoport, minden ország minden földrajzi térség népe eljut a népesedési átmenet korába, és végigjárja annak összes szakaszait. De a különböző országok és etnikumok között keletkező lényeges nagyságrendi eltolódások éppen abból fakadhatnak, hogy egyrészt *nem egyidőben* érik el a modern ipari fejlődésnek megfelelő népesedési átmenet egymást-kö-

vető szakaszait, másrészt, hogy a fejlődés sok helyütt *nem engedelmeskedik* az elméleti modell elvárásainak.

Klasszikus formájában a népesedési tranzíció elméleti modellje – mint már az előbbiekben is említettem – Angliában, Svédországban, továbbá Hollandiában és Németországban érvényesült. Ezekben az országokban a nagy gyarapodás egybeesett az iparosodás kezdeteivel, és a termékenység valóban csak akkor kezdett el jelentősen apadni, amikor a népességnek már körülbelül 70 százaléka városlakó volt, a férfi munkaerő mintegy négyötödét a nem mezőgazdasági termelőágak foglalkoztatták, és a fiatalabb (a családnagyságot ténylegesen meghatározó) évjáratokhoz tartozók már szinte kivétel nélkül tudtak legalább írni-olvasni. A második világháborút megelőző 100 esztendőben Anglia, Németország, Svédország és Hollandia népmozgalma így alakult:

Ország	Év	Születések	Halálozások	Természetes szaporodás
		1000	főre	100 főre
Anglia és Wales	1840	32,6	22,4	1,02
	1890	29,9	18,2	1,17
	1939	15,1	12,0	0,31
Németország	1840	36,1	26,8	0,93
	1890	36,1	22,2	1,39
	1939	18,0	11,5	0,65
Svédország	1840	31,1	20,6	1,05
	1890	27,1	16,4	1,07
	1939	14,5	11,7	0,28
Hollandia	1840	33,0	26,2	0,68
	1890	32,5	18,4	1,41
	1939	20,6	8,9	1,17[3]

Franciaország demográfiai fejlődése lényegesen eltért az elméleti modelltől. A francia parasztság és városi polgárság a Bourbon-ház fénykorában, a régi rend – az úgynevezett ancien régime – idején gyarapodott, a leggyorsabban.

A XVII. század végén bekövetkezett átmeneti visszaesés után a XVIII. század nagy népszaporulata – mellyel az ólomlábú merkantilista gazdasági fejlődés nem tudott lépést tartani – tekinthető számos történész véleménye szerint a forradalom egyik okának. A társadalmi és politikai struktúrákban a győztes forradalom nyomán végbement jelentős eltolódások – az új hitek és eszmeáramlatok és a belőlük kisarjadó vágyak, elképzelések, reménységek – gyökeresen megváltoztatták a nagy többségükben még agrárius és írástudatlan francia néptömegek termékenységi magatartását. Ám a családösszetétel *valóságos* megváltozására, az egy nőre eső gyermekszám látványos lemorzsolódására csak azt követően került sor, hogy az egyesült európai reakció közös erővel visszaültette trónjára a lefejezett Capet Lajos gyűlölt fivérét, XVIII. Lajost, akinek „fehér jakobinus" kormányzata mindent megtett, hogy örökre kiirtsa a francia nép tudatából a napóleoni idők óta már amúgy is csak ábrándokban élő forradalmi szellemet. A francia nők termékenységének idő előtti csökkenése – melyet a történészek, demográfusok, társadalomkutatók hosszú időn át visszafordíthatatlannak tekintettek – alapvetően megváltoztatta nem csupán a nyugat-európai demográfiai viszonyokat, hanem a gazdasági és politikai erőegyensúlyt is.

FÁZISKÜLÖNBSÉGEK

A XIX. század közepétől kezdve világszerte hatni kezdtek a népesedési fáziskülönbségek. Eltérő ütemben gyarapodott Nyugat- és Dél-Európa, Közép- és Kelet-Európa, s mintegy fél évszázadon át háromszor olyan gyors iramban szaporodott Európa népessége, mint a többi világrészeké. Egyes országokon belül is lényeges eltérések kezdtek mutatkozni a különböző táj-

egységek, etnikumok, népcsoportok gyarapodása között. És ezek az eltérések korántsem voltak ellentmondásmentesek: sok helyütt például az etnikai kisebbségeit elnyomó többség, másutt épp ellenkezőleg, a gazdaságilag elmaradt, kisebbségi sorban élő etnikumok bizonyultak termékenyebbeknek. A jobb gazdasági helyzet, a magasabb kultúrfok általában mérsékelte a termékenységet; de nem egyértelműen mindenütt. Az alábbi néhány példa egymással összevetve szinte paradoxálisnak tetszhet: az Egyesült Államok részben még rabszolgasorsban élő, részben már felszabadult néger lakossága gyorsabban szaporodott, mint a tényleges államhatalmat birtokló, ekkortájt még elsősorban angolszász eredetű fehér bőrű réteg, odahaza viszont az angolok szaporábbnak bizonyultak a skótoknál, a walesieknél s egy időben még az íreknél is (igaz, ez utóbbiaknál a fiatalabbak tömeges elvándorlása csökkentette némileg a szaporulatot); a nápolyiak gyorsabban gyarapodtak a piemontiaknál, a poroszok a Rajna menti németeknél, az oroszok a lengyeleknél, de az osztrák császárságban élő lengyelek, ukránok és románok maguk mögött hagyták gyarapodás terén mind a német ajkú osztrákokat, mind a cseheket és szlovéneket; ugyanakkor a jogfosztott moldvai, ukrajnai és orosz-lengyelországi zsidók megelőzték gyarapodás terén a román és az orosz gazdanépet, valamint az ukránokat és lengyeleket.

Századunkban a gyarapodás még változatosabbá vált. Franciaországban a termékenység, idő előtti csökkenését még csak megmagyarázhatják valahogy a rendkívüli politikai és gazdasági körülmények, az új eszmeáramlatok, ám hogyan magyarázható meg az, hogy például úgy 1910-től kezdve – pravoszláv kultúrbefolyás alatt álló szomszédaitól eltérően – az ugyancsak pravoszláv Bulgáriában is erősen mérséklődni kezdett a születésszám és családnagyság?

Pedig ebben az időben Bulgária – akárcsak a török uralom alól nemrég felszabadult szomszédai – még színtiszta agrárország volt, a népesség négyötöde falun élt, több mint kétharmadát a mezőgazdaság foglalkoztatta, a felnőttek háromötöde írástudatlan volt, és 1000 élveszületett csecsemő közül legalább 150 nem érte meg első születésnapját.[4]

Egészen rendkívüli módon hullámzott a népesedés az egykori Osztrák–Magyar Monarchia különböző nemzetiségek lakta vidékein is. Az első ipari forradalomra jellemző népesedésrobbanás a Habsburg-birodalom java részében: Magyarországon, Galíciában, Horvátországban lényegében elmaradt. Amikor az utolsó nagy kolerajárvány visszahúzódása után, 1880-tól kezdve a halálozási arányszám végére ezeken a tájakon is csökkenni kezdett, sok helyütt ezzel szinte egyidőben beállt a születési árapály.[5] A seregzászlót e tekintetben a jómódú bánsági parasztság vitte, de felzárkózott mögéje az erdélyi szászság és a székelység egy része is. Így például az egykori Torontál megye (melynek nagyobb része ma a jugoszláviai Vajdasághoz tartozik) szerb, német, magyar, román és szlovák nemzetiségű lakossága 1869 és 1910 között mindössze 8,8 százalékkal, Temes megye román német, szerb és magyar parasztsága 14,24 százalékkal, Udvarhelyé 18,09 százalékkal gyarapodott. (Az alacsony gyarapodásban, különösen az előbbi két megye esetében, volt némi része az Amerikába irányuló kivándorlási hullámnak is, de elsősorban mégis az alacsony termékenységnek és viszonylag magas halálozásnak tudható be a szokatlanul kicsi szaporulat.) Ezzel szemben Beszterce-Naszód megye román és német nemzetiségű földműves népe 32 százalékkal, Csíké 35,51-gyel, a mai Kárpát-Ukrajna egy részét is magába foglaló egykori Máramaros megye ukrán, román és zsidó lakossága pedig 62,2 százalékkal. A felsorolt megyékben re-

gisztrált legmagasabb és legalacsonyabb gyarapodási határértékek között 1:7 volt az arány.[6] Közvetlenül a századforduló után Európa kifulladt a többi világrésszel folytatott népesedési versenyfutásban, és nem sokkal utóbb a gyarapodás visszájára, fordult. Ugyanakkor a mai fejlődő világban, az egykori gyarmati és félgyarmati országokban is egyenlőtlenné kezdett válni a gyarapodási folyamat. Dél-Amerikában például már a húszas években apadt a halandóság, Afrikában mind a mai napig viszonylag igen magas; számos kisebb-nagyobb szigetországban (Sri Lanka, az egykori Ceylon, Puerto Rico, Mauritius és mások), továbbá néhány szárazföldi államban már az ötvenes évektől kezdve csökkent a születésszám; Dél-Ázsiában ellenben még e pillanatban is igen magas a termékenység. Ma a születési arányszámok a harmadik világ országaiban 20 és 55 ezrelék, a halálozásoké 4,7 (!) és 26,5 ezrelék között váltakoznak. Az átlagos nyers gyarapodási arányszám a harmadik világban, mint ismeretes, évi 2–2,1 százalék, de a határértékek 0,8-tól 4,5 százalékig terjednek.

SZÜLŐANYÁK „KIHÍVÁSA”

Több emberöltőn át a születések lemorzsolódó számát a csökkenő halálozási arányszám és a hosszabb életkor kiegyenlítette, a természetes gyarapodás még növekedett is. Később azonban, különösen az első világháborút követő évektől kezdve a gyermekek száma megcsappant; ezt már sem az egyre kisebb csecsemőhalandóság, sem a növekvő életkor nem ellensúlyozhatta. A természetes szaporodást ábrázoló görbe gyorsan süllyedt. A harmincas évek nagy gazdasági válságának idején felmerült az európai és északamerikai népesség előbb csak lassú, majd fokozatosan gyorsuló fogyásának és a korösszeté-

tel kóros megváltozásának – a demográfiai öregedésnek – a veszélye. Ezen tartósan még a hitlerista Németország durva – ám korántsem eredménytelen – népesedéspolitikája sem tudott változtatni.

Néhány népesedéskutató a 30-as évek végén úgy vélte, hogy egyensúlyi állapot voltaképpen nem is jöhet létre: „Saját, az Egyesült Államokban szerzett tapasztalatunk, valamint a Nyugat-Európában tapasztaltak alapján – írta R. K. Stix és F. W. Notestein amerikai demográfus 1940-ben – arra a következtetésre jutottunk, hogy a szabályozott termékenység, (családtervezés) – amennyiben új tényezők nem játszanak közre – a népesség fogyásához vezet."[7]

A második világháború után a szakemberek indokoltan borúlátó jóslatainak ellentmondva mind az észak-amerikai világrészen és a Szovjetunióban, mind az európai országok többségében fordulat következett be. Újból divatba jött – ha szabad így mondani – a 3–4 gyermekes család, s ugyanakkor még jobban csökkent a halandóság. Az Egyesült Államokban a tiszta reprodukciós együttható, mely a harmincas években már mintegy 12 százalékkal az utánpótlási szint alá (0,880-ra) süllyedt, 1954-ben ismét elérte az 1,650-es értéket, ami mintegy évi 1,7 százalékos nyers gyarapodásnak felel meg. A Szovjetunió a harmincas években átlag évi 1 százalékkal gyarapodott, 1940-ben 1,32-vel, a győztes háború után az ötvenes években 1,8 százalékkal. Nagy-Britannia lakosságának – ha a századunk első négy évtizedében érvényesülő irányzatban nem következett volna be fordulat – 1950-től kezdve fogynia kellett volna, és ma már a brit szigetország népességének száma alig érhetné el a 35–36 milliós lélekszámot. A valóságban, szemben az 1939. évi 41 millióval, az Egyesült Királyságnak 1976-ban

56 millió lakosa volt. Igaz, e nagy gyarapodásból nem elhanyagolható rész jutott az egykori gyarmatokból a szigetországba betelepedett, és ott állampolgárságot nyert színes bőrűeknek is.

Az „ösztönösen malthusiánus" Franciaországban – ahogy szakkörökben régebben nevezték – a születések számának rohamos csökkenése hosszú időn át megállíthatatlannak és visszafordíthatatlannak látszott. 1939-ben a megyék kétharmadában már fogyott a népesség, abszolút számokban évi 35 000 lélekkel. Bár a fogyás még viszonylag kicsi volt, az öregedés jelei már igen határozottan mutatkoztak: a mintegy 9 millió 15 éven alulival szemben a 60 éven felüliek száma elérte a 6 milliót. Ez csúcsteljesítménynek számított az akkori világban. A háború kitörésének évében az aktív katonai szolgálat szempontjából elsősorban számításba jövő mindkét nembeli 20 és 30 év közötti fiatalok lélekszáma (az 1909–1919-es évjáratok) a 40 milliós Franciaországban mindössze 2,6 millió volt, ezek közül is mintegy 600 000 külföldön és a gyarmatokon született; ugyanez a korcsoport a 78 milliós Németországban 6,5 millió főből, a 43 milliós Olaszországban pedig 3,5 millió lélekből állt.[8] Más szóval a francia fiataloknak az össznépességhez viszonyított számaránya mintegy 22 százalékkal volt kisebb a hasonló korú németekénél és 20 százalékkal az egyező korú olaszokénál.

A demográfusok osztatlan meglepetésére Franciaországban már a német megszállás utolsó éveiben változni kezdett a házaspárok életszemlélete, és ez pozitívan hatott ki a születések számára. A demográfiai újjászületés meghaladta még a legvérmesebb reményeket is: az 50-es években Franciaország Nyugat-Európa egyik legtermékenyebb országa lett, és mintegy 30

éven át az is maradt. Egyetlen emberöltő elég volt ahhoz, hogy az ország népesedési szempontból már évtizedek óta stagnáló lakosságának száma 40 százalékkal emelkedjék és elérje 1976-ban az 53 millió lelket, miközben a születési arányszám meghaladta az európai átlagot. Több demográfus egybehangzó véleménye szerint az 1940-ben elszenvedett rettenetes vereség után a partizánmítosz meghozta a maga gyümölcsét. Milliókra tehető az új gloire gyermekeinek száma.

HAJTŰKANYAR

A szocialista fejlődés útjára lépett közép- és délkelet-európai országok többségében már a két világháború között számottevően csökkent a korábban hagyományosan magas termékenység; ugyanakkor mérséklődött a halálozás, növekedett az élettartam is, így a természetes szaporodás az akkori európai fogalmak között az alacsony és közepes szint között mozgott.

A háború után, főként a társadalmi struktúrákban végbement változásokat tükrözve megnövekedett a házasságot kötő párok száma és csökkent a házasságra lépők életkora; ez általában kedvezően hatott a termékenységre. Ugyanakkor az új, hatásos egészségvédelmi intézkedések eredményeként és az antibiotikumok gyors elterjedésének köszönhetően, csökkent a gyermekhalandóság, és ugrásszerűen megnőtt a születéskor várható átlagos életkor. A halandóság, amely például Romániában 1946-ban még 18,8 ezrelékes volt, sőt 1947-ben, a nagy szárazság második évében 22 ezrelékre szökött fel, 1949-től kezdve gyorsan apadni kezdett, s az ötvenes évek elején már egyik

népi demokrata országban sem haladta meg a 13 ezreléket. Néhány esztendővel később Lengyelországban 7,9 Romániában 8,7, az idősebb korösszetételű Csehszlovákiában és Magyarországon 9,3 illetve 10,5 ezrelékre mérséklődött a halálozási arányszám. Egyedül a Német Demokratikus Köztársaságban maradt viszonylag magas. Ez a korpiramis háborús és háború utáni torzulásainak tudható be.

Az ötvenes évek szovjet inspirációjú, hangsúlyozottan natalista népesedéspolitikája Lengyelországban járt a leglátványosabb eredménnyel: itt a születésszám az ötvenes évek elején meghaladta a 30 ezreléket, s az ország lakossága 15 év alatt (1946–1960) mintegy 24 millióról közel 30 millióra emelkedett; ez európai csúcsteljesítményt jelentett akkortájt. Ideiglenesen a születési arányszám növekedéséhez vezetett a művi vetélések szigorú eltiltása a korábban viszonylag alacsony termékenységű Csehszlovákiában és Magyarországon is. Romániában és Bulgáriában – minthogy ebben az időben az adminisztratív intézkedések még nem párosultak megfelelő családvédelmi törvénykezéssel és a rendelkezések kijátszása sem járt különös nehézséggel – a születésszám inkább hullámzott, mint emelkedett, de az ötvenes évek derekáig meghaladta a 25, illetve 20 ezreléket. Egyedül az NDK-ban, ahol a háborús vesztességek és a nagyméretű áttelepülés kedvezőtlenül befolyásolták mind a tényleges termékenységét, mind a kívánt családnagyságot, nem hoztak eredményt az ötvenes években alkalmazott szigorú születéselőmozdító rendszabályok. Az NDK-t leszámítva a népi demokratikus országok gyarapodása 1946 és 1955 között jelentősen meghaladta az európai átlagot. A születési arányszámban és a természetes gyarapodásban 1935 és 1955 között végbement

változásokat nyomon követhetjük az alábbi táblázaton:[9]

Ország	Születések száma 1000 főre		Természetes szaporodás 100 főre	
	1935–39	1951–55	1935–39	1951–55
	(évek átlagában)			
Románia	30,2	24,6	1,14	1,22
Lengyelország	25,4	29,8	1,06	1,91
Bulgária	24,2	20,6	1,03	1,07
Magyarország	19,9	21,2	0,58	1,01
NDK	18,3	16,5	0,61	0,46
Csehszlovákia	17,1	21,4	0,39	1,09

1955-től kezdve a művi vetéléseket – ugyancsak a Szovjetunió példájára – jóformán teljesen szabaddá tették. Ennek hatására – ismét az NDK kivételével, ahol ez egyszer a javulás némi jelei mutatkoztak – a népi demokratikus köztársaságokban erősen megcsappant a termékenység. 1958-ban 1000 lakosra

Romániában már csak	21,6
Lengyelországban	26,2
Bulgáriában	17,9
Magyarországon	16,0
NDK-ban	16,9
Csehszlovákiában	17,4 élveszületés esett.

A szemmel látható visszaesés ellenére a háború óta eltelt 13 év folyamán a szocialista fejlődés útjára lépett 6 ország együttesen közel 10 millió lélekkel (mintegy 12 százalékkal) gyarapodott, a következő 15 évben (1958–1972) pedig újabb 12 millióval. 1955-től kezdve azonban egyre hangsúlyozottabban jelentkeztek a fáziskülönbségek.

A vezető helyet a termékenységapadás terén – az alacsony szinten megállapodni látszó NDK-t ismét leszámítva – Magyarország foglalta el. Itt 1954-ben a születési arányszám még 23 ezrelékes volt, az újszülöttek száma 223 ezer fő; 6 évvel később, 1960-ban 1000 la-

kosra már csak 14,7 élveszületés jutott, sőt a mélyponton, 1962-ben 12,9; az újszülöttek száma 130 ezerre esett. Ennél kedvezőtlenebb születési arányszámot sehol sem regisztráltak ebben az időben Európában. Később – annak ellenére, hogy 1965 és 1973 között hivatalos adatok szerint 1,69 millió művi terhességmegszakítást hajtottak végre, és minden 100 élveszületésre átlag 130 abortusz esett – a „gyes" néven népszerűvé vált több évre terjedő gyermekellátási segély, mely mentesíti az anyát a munkavállalástól, részben beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Az 1968-as 15,1 ezrelékes élveszületési arányszámmal szemben 1974-ben 17,8, 1975-ben 18,4, 1976-ban pedig 17,5 ezreléket regisztráltak, mely utóbbihoz, igaz, viszonylag magas: 12,5 ezrelékes halálozási arányszám járult (idősebb korösszetétel!). A tiszta utánpótlási együttható közel két évtizeden át nem biztosította a távlati népességnövekedést; a családonkénti átlagos gyermekszám 2,5-ről 1,9-re apadt. 1975-ben a termékenységi arányszám ismét 72,8-ra emelkedett, meghaladva a Szovjetunió (67,0), Lengyelország (69,3), Bulgária és Jugoszlávia (67,9) termékenységi mutatóját; ez 1000 befejezett termékenységű nőre számítva 1235 leánygyermeknek felel meg.

Tartós lesz-e a javulás? Nem tudhatjuk. Az mindenesetre kedvezőtlen körülmény, hogy a most következő években érik el legtermékenyebb életkorukat az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején született, legkevésbé népes évjáratok.

A hat szocialista ország össznépességében Magyarország részaránya 30 esztendő alatt 11,6 százalékról 9,9 százalékra esett vissza, miközben például Lengyelországé 28 százalékról 32-re nőtt.

Csehszlovákiában – némi időbeni eltéréssel – mintegy két és fél évtizeden át sok tekintetben Magyarországhoz hasonlóan alakult a

népesedési mérleg. Itt a termékenység erős csökkenésére a hatvanas években került sor, a mélypontot 1968 jelezte 15,1 ezrelékes élveszületési arányszámmal. Azóta hatékony törvényekkel és társadalmi-gazdasági családvédelmi intézkedésekkel Szlovákiában nagyon jó, Csehországban jó közepes eredményeket értek el. Az élveszületések arányszáma 1974–1976-ban 19,2 és 19,8 ezrelék között váltakozott, az évi nyers gyarapodás 1976-ban: 0,78 százalékos volt.

Romániában és Bulgáriában, miután a művi terhességmegszakítást 1955-ben gyakorlatilag szabaddá tették, 1966-ban süllyedt a mélypontnak számító 15 ezrelék alá a születési mutató. Nálunk az ezt követő erélyes családvédelmi intézkedéseknek – mint ismeretes – sikerült gátat vetniük a hosszú ideje tartó árapálynak; 1967-től kezdve ismét magas szintet ért el a termékenység. A hazai népesedési eredményekre egyébként a későbbiekben majd még részletesebben is kitérek. Bulgáriában a kezdeti jó eredmények nem bizonyultak tartósnak. 1971-ben újból csak 15,9, 1972-ben 15,3 élveszületés esett 1000 főre, 1976-ban pedig 16,5.

Ami a Német Demokratikus Köztársaságot illeti, itt 1973-ban 1000 lakosra mindössze 10,6 élveszületés jutott (újabb negatív európai csúcs!), azóta némileg javult a helyzet: 1976-ban a születési arányszám elérte a 11,6 ezreléket, csakhogy a halálozás is igen magas: 13,9 ezrelék, s így az ország évi népesedési mérlege ismét 0,23 százalékos veszteséggel zárult 1970 és 1976 között az NDK lakossága 17 060 000 lélekről 16 790 000 lélekre esett-vissza.

Jugoszláviában is elég magas volt az élveszületési arányszám a háború utáni években: 1947-ben 26,7 ezrelék, 1950-ben 30,2 ezrelék. A termékenység növelésének irányában ható bizakodó tömeghangulat itt a jelek szerint még a lengyelországinál is nagyobb volt. Később az

árapály elsősorban a Vajdaságban, valamint a Horvát és Szlovén Köztársaságokban jelentkezett; az országos születésszám az 1959. évi 23,2 ezrelékről 1970-ben 17,8 ezrelékre esett, és 1976-ban sem emelkedett 18 ezrelék fölé. Egyedül Albániát nem érintette ez idáig az egész Európát bejáró egyke „kísértete". A szkipetárok kicsiny országában 1000 főre továbbra is 35 élveszületés esik, és nagyon alacsony a halandóság. Albánia a harmadik világ legszaporább országaihoz hasonló ütemben gyarapszik.

JÓLÉT ÉS FOGYATKOZÁS

Az utóbbi esztendőben igen megnőtt a távlatilag többé nem gyarapodó országok száma. Jean Bourgeois-Pichat francia demográfus kimutatása szerint 33 iparilag fejlett, magas életszintű európai és Európán kívüli ország közül 18-ban a jelenlegi születésszám és családnagyság hosszabb távon nem pótolja többé a meglévő népességállományt (1-nél kisebb tiszta termékenységi együttható). A szóban forgó 18 ország között – írja a francia népesedéskutató – vannak kapitalista és szocialista struktúrájú társadalmak, katolikus és protestáns kultúrbefolyás alatt álló, latin, germán vagy szláv hagyományokat ápoló népek, vannak továbbá erősen urbanizált és még jelentős agrárius tartalékkal rendelkező országok, vannak súlyos gazdasági zavarokkal küzdő államok, s olyanok, amelyekben az utóbbi évek gazdasági helyzetét viszonylag kiegyensúlyozottnak lehet nevezni; vannak végül olyan sűrűn lakott területek, mint az NSZK-é vagy Hollandiáé (248, illetve 326 lakos/km^2) és olyan aránylag ritka népességűek, mint Franciaországé vagy Lengyelországé (95, illetve 105 lakos/km^2). A felsorolt kritériumok egyike sem alkalmas tehát – lega-

lábbis egymagában – ahhoz, hogy a termékenység csökkenését megmagyarázza.[10]

Jóllehet az érdekelt országok termékenysége rohamosan apad, és ez a jelenség úgyszólván egyidejűleg ütötte fel a fejét a fejlett – viszonylagos jólétben élő – ipari államok egész sorában, ugyanakkor a különbségek is egyre jobban kidomborodnak. Sokatmondók az alábbi példák:

Világrahozott gyermekek átlagos száma (egy termékeny korú nőre számítva)[11]

Ország	1964	1976	Nyers gyarapodási arányszám 100 főre	
			1965	1976
NSZK	2,5	1,4	+0,62	–0,21
Hollandia	3,2	1,7	+1,19	+0,46
Nagy-Britannia	2,9	1,8	+0,68	–0,21
Svédország	2,5	1,8	+0,58	+0,09
Franciaország	2,9	1,9	+0,67	+0,31

Nemrég a világsajtóban, olyan merész előrejelzés látott napvilágot, amely szerint a világnépesség 1973. évi 2 százalékos gyarapodási üteme – ez időközben mintegy ötödével mérséklődött – 1985 után 1 százalékra zuhanhat. De tekintettel a harmadik világ igen fiatal korószszetételére a 15 éven aluliak 40–48 százalékos aránya), a prognózis csakis abban az esetben válhat valóra, ha a fejlett ipari országokban (ahol a 15 éven aluliak arányszáma alig 20–25 százalék) a gyarapodás továbbra is az elmúlt esztendőkben tapasztalt ütemben mérséklődik. Ez esetben a két világ negatív és pozitív gyarapodása (a gyarapodás és fogyás) közötti különbözet tenné ki világátlagban az 1 százalékot. Hogy ez pontosabban mit jelent, nem nehéz kiszámítani. Gondoljuk csak meg, hogy a fejlett országok lakossága a világnépességnek alig

valamivel több mint egy negyedét képviseli. Ahhoz tehát, hogy a Föld minden 100 lakosára átlagosan mindössze évi 1 főnyi szaporulat jusson, a fejlett világ népességének ténylegesen – és nem csupán távlatilag – fogynia kell: a harmadik világ 1,5 százalékos gyarapodása esetén évi 0,5 százalékkal, 2 százalékos gyarapodása esetén pedig ugyancsak 2 százalékkal.

A nyers gyarapodási arányszám évi félszázalékos *általános* apadását a zérus gazdasági- és népességnövekedés hívei talán nem is érzik tragikusnak. Úgyis túl sokan vagyunk! – hangoztatják ezekben a körökben úton-útfélen; igaz, a többes szám első személy ilyenkor általában többes szám harmadik személyt jelent.

De mi is történnék voltaképpen évi 0,5 vagy akár 2 százalékos apadás esetén? Elméletben az első esetben 138, a másodikban 35 éven belül a népesség felére csökkenne; a második feleződéshez újabb 138 vagy 35 évre volna szükség. Ez sem jelentené természetesen – belátható időn belül – a teljes kihalást. De nem ám a zenóni apória matematikai igazsága (Akhilleusz sosem éri utol a teknősbékát), hanem a korószszetételben felhalmozódó és a minimális gyermekszámmal is újratermelődő gyarapodási energia miatt. Persze addig, amíg még futja ebből az energiából.*

Félretéve az elméletet, az alábbi számítások szemléletesen igazolják, hogy a jelenlegi negatív népesedési irányzat milyen mértékű valóságos fogyáshoz vezethet egyes országokban:

A Német Szövetségi Köztársaság lakossága 1965-ben megközelítette az 57 milliót. Ekkor – bár a születési arányszám már igen alacsony

* Ha az egy nőre eső gyermekek száma tartósan kettőnél kevesebb, a népesség bizonyos időn belül szükségszerűen felére csökken; ám a felnövekvő leánygyermekek, ha kevesebben vannak is, megváltoztathatják termékenységi magatartásukat, és így véget vethetnek az apadásnak.

volt (alig 12–13 ezrelék),– még úgy hitték, hogy 2000-ig az ország lakosságának száma elérheti a 73 milliót. Időközben azonban a termékenység szüntelenül csökkent, és ezért az előrejelzéseket többször módosítani kellett lefelé. 1975-ben az akkor 11,5 ezrelékes születésszám alapján az 1985-re szóló prognózis 62,3 millió fő volt. 1976–77-ben a születések száma már nem haladta meg a 9,8 ezreléket (ennél kisebb születési arányszámot eddig sehol sem regisztráltak a modern időkben!), a halálozás elérte a 11,9-et (1970: 12,1), a fogyás tehát, akárcsak az NDK esetében, már nem csupán távoli fenyegetés volt, hanem valóságosan is kezdetét vette. 1976-ban 0,21 százalékkal – mintegy 125 000 lélekkel! – csökkent a szövetségi köztársaság népessége. Az irányzat továbbra is süllyedő. Ezért, ha csak valamilyen kedvező fordulat nem jön közbe, az NSZK jelenlegi, közel 60 millió főnyi lakosságának száma a következő két évtizedben legkevesebb 4, de esetleg 12–20 százalékkal apadhat.

A várható csökkenés mértéke 2000-ig, amennyiben:[12]

	Csökkenés	Népességszám millió fő
– az egy nőre eső átlagos gyermekszám 1,4 marad	4,3	57,7
– a gyermekszám 1,3-ra apad.	9,8	52,7
– a gyermekszám 1,l-re apad	12,8	49,2

A népesség lehetséges fogyásának aggodalma természetesen nem csupán az NSZK-ban, hanem több más iparilag fejlett országban is jelentkezik. Nagy-Britanniában 1976-ban ugyancsak 0,21 százalékkal (118 000 lélekkel), Ausztriában 0,1 százalékkal (7,5 ezer lélek) apadt a lakosság. A jelenleg 53 milliós Franciaországban is tartanak attól, hogy a rövid néhány év

alatt előbb 2,6-ra, majd 2,2-re, végül (1978-ban) 1,84-re apadt családonkénti gyermekszám a közeljövőben 1,8-ra, később talán 1,4-re zuhanhat. A várható változás mértékét és ennek népesedési következményeit alábbi táblázatunkon láthatjuk[13]:

Franciaország népességének alakulása, amennyiben

Év	egy nőre eső gyermekszám			
	1,4-re	1,8-ra	2,2-re	2,6-ra
	mérséklődik		emelkedik	
	(lakosság millió fő)			
2000	53	55	58	61
2025	46	54	62	73
2050	34	48	64	86
2100	17	36	69	131

Ha mind Franciaországban, mind a Német Szövetségi Köztársaságban továbbra is a jelenlegi 1,84, illetve 1,40-es irányzat érvényesülne, akkor Franciaországnak 2030-ban 55, az NSZK-nak ellenben már csak 39,4 millió lakosa lenne.

Általános 0,5 százalékos negatív gyarapodás – vagyis fogyás – mellett a fejlett világ jelenleg mintegy 1100 milliós népessége 2000-ig nem a legutóbbi (1978-as) ENSZ-előrejelzésnek megfelelő mintegy 17 százalékkal gyarapodna, elérve az ezredfordulókor a körülbelül 1300 milliós lélekszámot (a Föld akkori össznépességének mintegy 22 százalékát), hanem visszaesne 1000 millió alá, az össznépesség mintegy 16 százalékára. Globálisan vizsgálva, az efféle szélsőséges prognózisok – tekintettel arra, hogy figyelmen kívül hagynak egy sereg olyan tényezőt, amelyek legalábbis ideiglenesen módosíthatják és valószínűleg módosítani is fogják a jelenleg érvényes irányzatot – minden bizonnyal a régebbi szélsőséges jóslatok sorsára

jutnak: feledésbe merülnek. Egyes országokban és egyes etnikumok esetében azonban határozottan fennáll mind az elöregedés, mind a viszonylagos elnéptelenedés veszélye. Emellett könnyen lehetséges, hogy a közeljövőben a gyarapodásban tapasztalható heterogenitás még fokozódik; s ha a valamivel távolabbi jövőben a gyarapodási mutatók közötti különbségek ki is egyenlítődhetnek – ami valószínűnek látszik –, ahhoz már a viszonylag rövid távú népesedési egyenlőtlenség is elegendő, hogy lényeges eltolódások keletkezzenek, amelyek azután az élet legkülönbözőbb vonatkozásaiban éreztetnék hatásukat.

GERONTOKRÁCIA

1977-ben az ENSZ Genfben székelő Gazdasági Bizottsága jelentést tett közzé az elmúlt 50 esztendő európai népesedési fejlődéséről. A jelentéshez fűzött „elméleti előrejelzés" szerint Európa négy földrajzi tájának demográfiai fejlődése a következő évtizedekben kiegyenlítődik, és 2000 után az alábbiak jellemzik majd:

1) a születéskor várható átlagos életkor férfiaknál eléri a 72,3, nőknél a 77,5 évet;

2) 100 befejezett termékenységű nőre számítva a születésgyakoriság (legalacsonyabb hipotézis) 153 gyermekre apad.

Hogyan alakul a lakosság korösszetétele, ha ez valóban bekövetkezik? Ezt kutatta az a nemzetközi tanácskozás, mely a vichy-i Élettani Intézet kezdeményezésére 1977-ben ült össze. A tanácskozáson részt vevő nyugatnémet demográfusok számításából kiderült, hogy az NSZK 50 esztendőn belül esetleg 40 millióra apadó népessége mintegy 10 millió (25 százalék) 65 éven felüliből és csupán 5 millió (12,5 százalék) 15 éven aluliból fog állni. Az ilyen-

szerű korösszetétel a legkülönbözőbb fajtájú gazdasági és társadalmi feszültségek mellett már a további fogyás elkerülhetetlen fenyegetését is magában hordja. A várható gazdasági kihatásokat jól jellemzi az alábbi példa: a szövetségi köztársaságnak távlati útépítési tervei készítésénél már most figyelembe kell vennie a változó demográfiai helyzetet; amennyiben a népesség csökkenéséről szóló jóslatok valóra válnak, és a korösszetételben is az előrejelzéseknek megfelelő torzulások mennek végbe, ez oly mértékben csökkenti majd a lakosság mobilitását, hogy további autópályák építésére lényegében nincs is szükség.

Az 1970. évi francia korfából és a genfi Gazdasági Bizottság elméleti előrejelzéséből kiindúlva J. Bourgeois-Pichat megpróbálta kiszámítani a francia nép lehetséges korösszetételét az elkövetkező évtizedekben. Az alábbi eredményre jutott:[14]

A francia nép elméletileg lehetséges korösszetétele (1000 főre) 1970 és 2050 között

Életkor	1970	A lakosság százalékában	2000	A lakosság százalékában	2050	A lakosság százalékában
0–4 éves	83	24,9	54	16,5	32	10,1
5–14 éves	166		111		69	
15–19 éves	79	63,7	60	68,0	37	46,4
20–44 éves	340		365		213	
45–64 éves	218		255		214	
65–84 éves	106	11,4	145	15,5	257	43,5
85-nél idősebb	8		10		178	

Talán még szemléletesebb a kép, ha az előrejelzés valóra válása esetén az aktív népesség számarányát hasonlítjuk össze egyfelől a tanuló, másfelől a nyugdíjas korúak számarányával:

Életkor	1970	2000	2050
		1000 főre	
0–19 éves	328	225	138
20–64 éves	558	620	427
65 éves és idősebb	114	155	435

A munkaképes korúak száma tehát közel egynegyeddel, a tanuló korúaké pedig közel 60 százalékkal csökkenne, a nyugdíjasoké ellenben szinte négyszeresére nőne.

Ami az 1000 főre eső termékeny korú népességet illeti, ez így viszonyul majd a nem termékeny korúhoz

Életkor	1970	2000	2050
0–14 éves	249	165	102
15–49 éves	483	498	302
50 éves és idősebb	268	337	596

Ugyanakkor a születések száma az 1970. évi 17 ezrelékről 2000-ben 10 ezrelékre, 2050-ben 8 ezrelékre apad, a halálozásoké előbb 11, majd 12 ezrelékre nő, később 9 ezrelékre mérséklődik.

Bár a 20 és 64 év közöttiek számarányában egyelőre még nem következnék be akkora eltolódás, mint az egész fiatalokéban és a nyugdíjasokéban, a 2000 és 2050 közötti visszaesés azt jelentené, hogy minden munkaképes korú emberre elméletben 45 százalékkal nagyobb munkafeladat várna, mint egy vagy két emberöltővel korábban. Ezt persze a műszaki haladás ellensúlyozhatná. De a fő probléma, nem is ez, hanem magának az aktív népességnek a viszonylagos elöregedése. Mind ez ideig ugyanis a 20–44 évesek nagy számbeli fölényben voltak a 45–64 évesekkel szemben; fölényüket még 2000-ben is megőrzik. Ellenben 2050-től kezdve kisebbségbe kerülnek: Ekkor elméletben a munkából öreg kora miatt visszavonuló

minden 100 nyugdíjas pótlására már 40 fiatal sem áll rendelkezésre. Ha lehet, ennél is súlyosabb problémát jelentenek majd a 85 éven felüliek, akiknek számaránya a következő 70 esztendőben több mint huszonhétszeresére nőhet!

Nem célunk itt azoknak a társadalmi-gazdasági változásoknak az aprólékos vizsgálata, melyeket a gerontokrácia diadala vonhatna maga után. Pusztán csak fogalomalkotás végett, egy-két példa talán mégis hasznos lehet, Tételezzük fel, hogy jelen pillanatban a háztartások és lakások száma hozzávetőleg egyenlő a mindkét nembeli aktív népesség felének számával, és emellett minden nyugdíjas házaspár is lekötve tart élete végéig egy-egy lakást; ez esetben az aktív és a nyugdíjas népesség lakásainak, számaránya így alakul:

1970	280:57
2000	310:78
2050	214:217 (!)

Tanítót, tanárt keveset fog a gerontokrácia világa foglalkoztatni. Ha feltételezzük, hogy minden 20 (5–14 esztendős) tanuló oktatására egy-egy tanszemélyzet szükséges, akkor a tanerők számaránya az 1970. évi 8,5 ezrelékről 3,4 ezrelékre (kétötödére) mérséklődhet. Az iskolák nagy része bezárható vagy esetleg kórházzá alakítható át; mert az orvosok és az ápoló- meg magatehetetlen öregeket gondozó segédszemélyzet számának hihetetlenül meg kell növekednie. Az egészségügyben foglalkoztatottak munkájának jelentős hányadát már ma is a lakosság alig 8 ezrelékét kitevő nagyon idős réteg köti le. Könnyen elképzelhető, mekkora egészségügyi hálózatra, hány orvosra, ápolóra, kórházi ágyra és felszerelésre, milyen mennyiségű orvosságra lenne szükség abban az esetben, ha minden dolgozóra több mint egy nyugdíjas jutna, és a 85 évnél idősebbek számará-

nya másfélszeresen meghaladná a jelenlegi összes nyugdíjasokét. Az össztársadalmat terhelő egészségügyi költségek, a nyugdíjakon kívül minden más költséget többszörösen felülmúlnának.

Nem vitás – írja Bourgeois-Pichat –, hogy a fogyó népesség világa teljesen megváltozott világ lenne. Gondoljuk csak meg: 1800-tól napjainkig a gyermekek száma máris 40 százalékkal csökkent, az öregeké háromszorosára nőtt; 2000-ben harmadannyi gyermek sem lesz, mint 1800-ban, 2050-ben feleannyi sem, mint manapság.

Ha ma 100 munkanap közül – elméletben – 33-at gyermekeinkért, 56-ot önmagunkért, 11-et pedig öreg szüleinkért, nagyszüleinkért dolgozunk, akkor 2050-ben gyermekeinkért már csak 14 napot kellene dolgoznunk, magunkért se többet, mint 43-at, ellenben nyugdíjas öregeink eltartása ugyancsak 43 munkanapunkba kerülne! Hogy ez jelenlegi erkölcsi értékrendszerünkben milyen változásokat vonhatna maga után, azt fel sem lehet még jóformán mérni. Egy régi közmondás azonban, mely szerint egy szülő el tud tartani 12 gyermeket, de 12 gyermeknek nehezére esik egyetlen szülő eltartása is – némileg rávilágít arra, hogy szélsőséges esetben milyen ősi, premorális értékhierarchia feltámadására számíthatunk!

De erkölcsi felfogásunk megváltozásától eltekintve, egy olyan társadalomból, amelynek tagjai nagy többségükben idős, gyönge és beteg emberek, hiányzik a dinamizmus, az életerő, a kezdeményező képesség, a bátorság, az újítás szelleme, a változó körülményekhez való alkalmazkodni tudás; az öregek világa inkább biztonságra, a meglévő értékek megőrzésére, mint haladásra törekvő világ lenne – véli Alfréd Sauvy, az idős francia népesedési szakember.[15] És a *mindenáron* biztonságra (és békességre) tö-

rekvés – hányszor bebizonyította ezt már a történelem! – szolgálja legkevésbé az igazi biztonságot.

*

Persze – ismét csak elméletben – a fehér pestis ragályával küzdő országok „könnyen” felülkerekedhetnének a vészen évi néhány százezer dél-ázsiai vagy afrikai „vendégmunkás” végleges letelepítésével, amire van is már példa Hollandiában, Angliában, Franciaországban. Az ilyenszerű demográfiai politika azonban olyan új feszültségeket rejthet magában, amelyek elemzésére ennek az írásnak a keretei között nem vállalkozhatom.